

De metaalnijverheid in Tilburg 1830-1900

door Giel van Hooff

Naast de wollenstoffennijverheid kende en kent Tilburg een niet onbelangrijke metaalnijverheid. Deze bedrijfstak is echter nog nooit onderwerp van uitgebreide bestudering geweest. De bedoeling van dit artikel is een eerste overzicht te geven van de ontwikkeling van de bedrijfstak en de verschillende bedrijven in Tilburg in de 19e eeuw. Binnen de trage industrialisatie van Nederland in de 19e eeuw is de wollenstoffennijverheid relatief een voorloper. De mechanisering van de Tilburgse wolindustrie ging echter vrij geleidelijk. In de gehele 19e eeuw bleef bijvoorbeeld het handweven naast de machinale weverij bestaan. Toch waren er rond het midden van de eeuw al een 25-tal wollenstoffenfabrieken die over een stoomketel beschikten.¹⁾ In 1872 stond in de Tilburgse fabrieken 1/20 van het totale geïnstalleerde vermogen aan fabrieksketels in Nederland opgesteld.²⁾ Daarmee bekleedde Tilburg na Amsterdam de tweede plaats in Nederland in dit opzicht. Uiteraard bevorderde deze mechanisering de vraag naar plaatselijke mogelijkheden voor onderhoud en reparatie van machinerieën. In de nu volgende drie hoofdstukjes zullen we nader ingaan op het produktiepakket van de Tilburgse machinefabrieken, de achtergrond van de machinefabrikanten en de financiering van hun bedrijf.

Produkten

Een goed overzicht van het produktiepakket van de ruim 30 Tilburgse machinefabriekjes is, bij gebrek aan gegevens niet te maken. Wat we weten, komt bovendien vaak uit indirecte bronnen als advertenties of inschrijvingen bij openbare aanbestedingen. Van de hierin aangeboden produkten is, door het ontbreken van bedrijfsarchieven, niet na te gaan of ze nu werkelijk door de aanbieder vervaardigd zijn of slechts geleverd of geïnstalleerd werden. In een enkel geval komen we door toevallige omstandigheden meer over de verhouding leverancier en producent te weten. Zo krijgt het Tilburgse bedrijf W.H. Smulders in 1872, bij de oprichting van de gemeentelijke gasfabriek, de inrichting hiervan opgedragen. Smulders blijkt deze opdracht grotendeels uitbesteed te hebben bij de fa. Clem. de Neubourg & Co. te Bouffoullux in België, voor wie dit werk nieuw was. Gevolg was dat de oplevering veel te laat geschiedde omdat partijen niet op tijd geleverd werden of herhaalde malen (tot drie keer toe) afgekeurd werden. Doordat deze leverantie foutliep en de correspondentie hierover bewaard is gebleven, weten we dus in dit ene geval meer over de werkelijke producent.³⁾

Het nu volgende overzicht van de

verschillende produkten van de Tilburgse machinenijverheid berust op incidentele vermeldingen in meestal indirecte bronnen. Absolute zekerheid is er in de meeste gevallen dus niet.

Een belangrijk terrein waarop de Tilburgse bedrijven zich bezig hebben gehouden is de vervaardiging van algemene krachtwerktuigen als stoommachines, en de daarbij horende stoomketels. Volgens eigen opgave van het bedrijf is door de Gebr. Mercx sinds de oprichting van hun bedrijf tot eind 19e eeuw een 80-tal stoommachines vervaardigd, waaronder verschillende

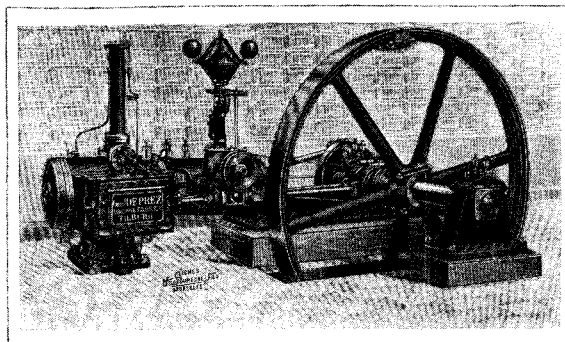
compoundmachines van 150 pk.⁴⁾ Op de internationale nijverheidstentoonstelling in 1883 te Amsterdam ontvingen de Gebr. Mercx een zilveren medaille voor hun inzending, een stoommachine van 15 pk.⁵⁾ Ook W.H. Smulders heeft meerdere stoommachines op zijn naam staan. In 1862 bijvoorbeeld levert hij een stoommachine van 20 pk voor de polder Eigen te Marem.⁶⁾ Bij de opheffing van het bedrijf, in 1873/74, worden o.a. negen verschillende stoommachines te koop aangeboden.⁷⁾ Ook de grotere bedrijven uit het laatste kwart van de eeuw, zoals de Gebr. Deprez hebben stoommachines vervaardigd.⁸⁾ Maar ook heel kleine smederijtjes, zoals dat van J.L. van Elten, exposeren en adverteren met stoommachines.⁹⁾

De productie van stoomketels is pas na ca. 1870 in Tilburg van de grond gekomen. Rond 1870 zijn vrijwel alle stoomketels in de Tilburgse fabrieken van buitenlandse, Belgische, makelij.¹⁰⁾ Blijkbaar was er voor de Tilburgse ijzerwerkplaatsen geen eer te behalen tegen de nabijgelegen, oudere, en al veel verder ontwikkelde Belgische machinenijverheid. Pas na 1870 worden in Tilburg ketelmakerijen opgericht, waarbij niet-Tilburgers de belangrijkste initiatiefnemers zijn.

Piet Mercx begon in 1837 een winkeltje in staafijzer en ijzerwaren in de Nieuwlandstraat.

Er is een aanwijzing dat ca. 1868 een eerste ketelmakerij door een Tilburger, de smid Alphons van de Langerijt, is opgericht, maar lang heeft dit bedrijf niet bestaan.¹¹⁾ In 1870 vestigt zich de ketelmaker/mecanicien Arie Boele vanuit Den Bosch in Tilburg, en start daar samen met zijn zwager Dijkstra een ketelmakerij.¹²⁾ Het bedrijf wordt in 1877, een jaar na de dood van Boele, verkocht aan Thomas Hardy, een Belg van geboorte.¹³⁾ Het bedrijf van Hardy is vermoedelijk in de jaren '90 opgeheven. In hetzelfde jaar dat Boele in Tilburg zijn intrek neemt, vestigt ook Jacques Piedboeuf een ketelmakerij in Tilburg.¹⁴⁾ Zijn bedrijf verdwijnt echter al na enkele jaren. Van meer blijvende betekenis is de ketelmakerij van de Gebr. Deprez. In 1884 nemen de gebroeders Jules en Caesar Deprez een ijzergieterij in Tilburg over, die zij uitbreiden tot een machinefabriek.¹⁵⁾ Ketels worden de specialiteit van dit bedrijf. Daarnaast levert het veel plaatconstructiewerk zoals in 1900 de derde gashouder en in 1909 een ijzeren schoorsteen voor de gemeentelijke gasfabriek van Tilburg.¹⁶⁾ In 1871 schrijven zeven Nederlandse machinefabrieken, waaronder drie Tilburgse bedrijven, in op de levering van een gashouder voor de op te richten gemeentelijke gasfabriek. Ondanks het voordeel dat zij de (montage)werkzaamheden ter plaatse kunnen uitvoeren, behoren de Tilburgse ondernemingen niet tot de laagste inschrijvers. Wellicht dat de relatief hoge aanvoerkosten van het materiaal naar Tilburg in het nadeel der Tilburgse ondernemers werkten. Of de drie Tilburgse inschrijvers (Van de Langerijt & David, Boele & Dijkstra en P. Mercx) de opdracht in eigen beheer wilden uitvoeren of uitbesteden is dus verder onbekend.¹⁷⁾ Verder leveren de Gebr. Mercx in 1883 nog een pomp en drijfwerk voor de gemeentelijke gasfabriek.¹⁸⁾ Uiteraard leverden de Tilburgse machinefabriekjes ook diverse machinerieën voor de Tilburgse wolindustrie. De Bruin Kops & Cie. (voorloper van de machinefabriek "Breda") exposeren in 1857 met een werktuig tot slijpen der kaarden van schrobbe- en kaardenmolens, dat zij voor f 150 aanbie-

TELEGRAM-ADRES:
DEPREZ TILBURG.

Tilburg. 5 APRIL 1904

GEBR^S DEPREZ.

TILBURGSCH
Stoomketel- en
Machinefabriek.

INTERCOMMUNAL TELEFOON
No 129.

den.¹⁹⁾ In 1865 verkrijgt P. Mercx een octrooi op een wolwasmachine.²⁰⁾ En in het begin van de 20e eeuw adverteren de Gebr. Mercx met wasserijmachines als specialiteit.²¹⁾

Ook W.H. Smulders biedt verschillende textielmachinerieën te koop aan bijv. in 1866 en bij de opheffing van zijn zaak in 1873/74.²²⁾ Naast volkommen, duivel- en ruwmolens, linnen- en lakenpersen worden indigomolens, assortimenten en een wolzwemmachine aangeboden.

Ook de Gebr. Unger zullen zich vermoedelijk met de fabricage van textielmachinerieën beziggehouden hebben, gezien de herkomst van hun financier, een kaardenfabrikant uit Verviers.²³⁾

Verder adverteren twee Tilburgse smederijen rond 1870 als (reparatie)atelier van basculen.²⁴⁾ Blijkbaar werden weegwerktuigen bij de

wollenstoffen/leerfabricage en -handel veel gebruikt. De firma N. van Blerk was tot in de twintigste eeuw bekend om zijn brandkasten,²⁵⁾ en tot slot hebben we ook nog een advertentie van naaimachines gevonden van de smid E.J. van Brunschot.²⁶⁾ Naast hun eigen productie hadden de meeste smederijen en machinefabriekjes ook nog allerlei aanverwante nevenactiviteiten als de handel in technische artikelen. Zo adverteert de fa. W.H. Smulders als vertegenwoordiger voor Nederland van mastiek de cerbas (een soort rubber, gebruikt als dichting bij o.a. stoommachines en stoomleidingen).²⁷⁾ Concurrent P. Mercx is in dezelfde tijd onderdepothouder voor Tilburg e.o. van Mastic L. Serrat.²⁸⁾ Daarnaast was Mercx ook vertegenwoordiger van Nederland van de brandspuiten van de fa. Thiriart & Cie te Luik.

Advertentie in het "Weekblad van Tilburg" van 1 juni 1867.

De Ondergeteekende
heeft de eer ter kennis van belanghebbende Gemeentebesturen en Partikulieren te brengen, dat hij, door de Heeren **THIRIART & Cie** te Luik, als hun **eenig Agent voor Nederland**, belast is met den verkoop hunner

Brandspuiten en Accessoires,
waartoe hij zich dan ook minzaam in de gunst zijner Landgenooten aanbeveelt.

Voor de deugdelijkheid van al de, door mijne tussenkomst geleverde **Brandspuiten**, wordt, desverkiezende twee jaren geguarandeerd.

Tilburg, 1 Junij 1867.

4/1/3

P. MERCX, Mécanicien